

התנהגות בשבת בפיגועי טרור

(תגובה למאמרו של הרב מרדכי גודמן - צ'הר יג)

הקדמה

מאמרו החשוב של הרב מוטי גודמן ב'צ'הר' יג, עוסק בעיקר בהיבטים הנפשיים של אירועי טרור, ובכך פתח דיון מפורט בתחום זה. ברצוננו לעסוק בהיבט הכולל של מצב כזה, שבו יש פיגוע בשבת, דרך שאלה מעשית אחת. האם וכיצד עלינו לראות אירוע שכזה בראייה של מדינה? מתוך כך ננסה להגיע למסקנות יותר פרטיות הנגזרות מתוך ראייה כוללת זאת.

א. הגדרה כוללת למושג 'ספר'

נראה לענ"ד שיש לחלק בין מקרה יחיד שבו צריכים לפנות מת בשבת, כתוצאה ממצב אזרחי רגיל, לבין מקרה או מקרים הקשורים למצב של טרור. האחרון יהיה שייך להגדרה כוללת של 'ספר'. לכאורה, במצב שבו אויבנו פוגעים בנו בפיגועים ראוותניים ובעלי עוצמה גדולה של נפגעים: בערים הגדולות, בדרכים הראשיות או ביישובים מבודדים - בכל אחד ממצבים אלה מתקיימת ההגדרה של 'ספר', לפי רש"י בסוגיא בעירובין (מה, א):

עיר שמבדלת בין גבול ישראל האומות, יוצאין עליה, שמא ילכדוה ומשם תהא נוחה הארץ ליכבש לפניהם.

הרי זה ברור שמטרת האויב להשבית את חיי התושבים ביישוב בודד, למרר להם את החיים, עד שיעזבו את המקום. לצערנו, כבר היו מספר מקומות שאכן הייתה בהם עזיבה של משפחות, כתוצאה מהפיגועים שהיו בהם. כמו כן, בערים הגדולות או בדרכים, אם משאירים איזור פיגוע של טרור כאשר חלקי איברים של הנפגעים או הדם שלהם נשארים פזורים בשטח - אין ספק שבאווירה קשה שכזאת ישיגו אויבנו את מבוקשם מאד מהר. מקומות שהיו בהם פיגועים ייפכו ליישובי רפאים והדרכים תהיינה שוממות. כך נחזור למצב שהיה בימי דבורה הנביאה, כמסופר בשירתה: "חדלו ארחות, והולכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות. חדלו פרזון בישראל, חדלו" (שופטים ה, ו-ז). וממילא, יתקיימו בהם דברי רש"י הנ"ל שתהא נוחה הארץ ליכבש לפניהם!

הרחבה של המושג 'ספר', מצאנו אצל הגר"א בביאורו לשו"ע (חושן משפט סי' תט ס"ק ב), בעניין ההיתר לגידול כלבים בערי הספר, הנזכר בדברי המחבר. הרמ"א מביא בשם הגהות אלפסי: "וי"א דהשתא שאנו שרויין בין העכו"ם, בכל עניין שרי, ופוק חזי מאי עמא דבר". הגר"א מבארו: "דדמי לספר". **משמע, שהרמ"א, להבנת הגר"א, מבאר ש'ספר' אינו דווקא עיר השוכנת ליד הגבול אלא גם מצב שבו האויב מצוי בתוכנו או שאנו שרויים בתוכו.**

למעשה, כבר הוכיח הגר"ש גורן זצ"ל בשו"ת שלו "משיב מלחמה", במספר תשובות, את הרחבת המושג 'ספר' גם לעניין שמירה מפיגועים וגם לעניין פינוי חללים. הרב גודמן הזכיר במאמרו ב'צ'הר' יג רק אחת מהן, בהקשר של השארת חללים הפזורים בשטח, כדבר הפוגע במוראל הלוחמים. לענ"ד, הגר"ש גורן קבע בתשובותיו קביעה כללית בעלת השלכות רחבות, אך תוך כדי סייגים למניעת חילול שבת שמעבר לצורך ה'ספר'.

בתשובה אחת (ח"א סי' יג), הוא דן אודות שמירה ביישובי ספר ובמתקנים בשבת. הוא מזכיר את המשנה (בבא בתרא ז, ב) בה נזכרת חובת השמירה על יישוב הסמוך לספר על ידי בניית חומה. שם מבואר בגמרא שלדעת רשב"ג, עיר הסמוכה לספר ראויה לחומה ושאינה סמוכה לספר אינה ראויה לחומה. חכמים החולקים עליו סוברים שגם עיר שאינה סמוכה לספר זקוקה לחומה, וטעמם: "זמנין דמקרו ואתי גייסא". כך נפסק להלכה ברמב"ם (שכנים ו, א) ובשו"ע (חו"מ קסג, א). התוספות והנימוקי יוסף כתבו שהמדובר בחשש מגייסות הבאים על עסקי ממון, ולא על עסקי נפשות, ולכן גובים לפי שבח ממון. וכתב שם הר"י מגאש:

ודברים אלה אינן אלא בשעה שיש שלום בעולם, ואיכא אימת מלכות ואין לחוש אלא למי שבאין בדרך ליסטות, או לאקראי בעלמא. אבל בזמן שיש מלחמה בעולם, והמלכים מתגרים זה בזה, מסתברא דבכי האי גוונא לא איכפת לן בין קירוב וריחוק בתים. ואם באין על עסקי נפשות גובין אף לפי נפשות...

מאחר שאנו פוסקים כחכמים, הסוברים שגם עיר שאינה סמוכה לספר זקוקה לחומה ובר"ח מחשש של גייסות, הרי לפי הר"י מגאש הנ"ל יש לחוש לדעת חכמים בכל מקום, ואפילו לא ביישובי ספר ממש, לחשש נפשות, עקב המצב הבטחוני הקשה השורר כעת במדינה.

אמנם שם מדובר על הטלת מס, אך הגר"ש גורן משליך מזה גם על חילול שבת. אם מצב מסוים בעיר מביא לחשש עסקי נפשות, הרי שיהיה מותר לחלל לשם כך את השבת. והנה כבר הביא הב"י (או"ח סי' שכט) בשם

מהרא"י, וכן פסק בשו"ע (שכט, ז), שבזמן הזה אם באו על עסקי ממון מחללין, ואפילו בעיר שאינה סמוכה לספר, "והכל לפי הענין", כדברי הרמ"א. וממשיך הרב גורן:

כלומר, שכל מקום לפי מצבו הביטחוני ולפי טיב האנשים... וכן כתב בדרכי משה על הטור בשם מהרא"י: "מיהו הכל לפי ראות העין והזמן לפי שיתקרב לביתו של ישראל ותן לחכם ויחכם עוד.

מכאן הוא מגיע למסקנה שלא רק יישובי ספר אלא גם מקומות מבודדים בפנים הארץ דינם כיישובי ספר ועושים כל מה שנדרש להגנתם. כמו כן נכון הדבר לגבי שמירה על מתקנים צבאיים, ואף במקומות בתוך הארץ שבהם יש ספק בחשש ביטחוני, צריך להפעיל את השמירה, "בתנאי שייעשה כל מאמץ אפשרי למנוע חילול שבת מיותר" (שם עמ' רכו).

לפי זה, גם במצבנו הנוכחי, שכל הארץ מלאה באויבים המנסים לפגוע בנו בכל מקום ובכל שעה, ומנסים על ידי זה לערער את ישיבתנו בארץ, הרי שכל הארץ היא 'ספר' אחד גדול.

ב. פינוי חללים בשבת

לאור ההגדרה הנ"ל, נעבור לעניין פינוי החללים הנזכר בתשובה האחרת של הרב גורן בשו"ת משיב מלחמה (ח"ב סי' קיז – התשובה המובאת במאמר הנ"ל של הרב מ' גודמן). הוא קובע שהשארית חללים בשטח לחימה עלולה לפגוע בכושר הלחימה של החיילים ובמוראל שלהם, לכן הוא מתיר לפנותם בכלי רכב ובכל דרך הנצרכת לשם כך, עד למקום הבטוח הקרוב ביותר. כמו כן הוא מתיר למפנים לחזור בכלי זיין למקומם מכיוון שהמלחמה לא נגמרת והאויבים מנסים לחזור ולתקוף.

לפי זה, בכל הארץ – המוגדרת כיום כ'שדה מלחמה' או כ'ספר', כנ"ל – יהיה חשוב לפנות את החללים ממקום הפיגוע, באשר הוא קורה. הרי אויבנו רוצים לפגוע ביכולת ההגנה של כוחות הביטחון, ולפעמים הם אף מנסים – במלוא אכזריותם – להמשיך להילחם גם אחרי הפיגוע ואפילו נגד כוחות ההצלה, כפי שקרה במספר פיגועים. אי פינוי מבוקר של הנפגעים מהמקום, יפריע לכוחות הביטחון לפעול בשטח. גם מבחינה מוראלית, יפגע הדבר בכושר הלחימה שלהם, כנ"ל בדברי הרב גורן.

ג. תבן וקש – מלחמה

חשוב לציין, שבעלי התוספות (עירובין מה, א ד"ה אי) לומדים את ההיתר להילחם על עסקי תבן וקש בשבת, מהעובדה שהכתוב קורא לפעולת הפלשתים שהיו שוסים בגרנות בקעילה, לשון מלחמה. שהרי הכתוב אומר שם (שמואל א כג, א): "ויגידו לדוד לאמר, הנה פלשתים נלחמים בקעילה, והמה שוסים בגרנות". ומדייקים בעלי התוספות:

דמוכחא מילתא, מדקאמר נלחמים בקעילה, דקרי ליה מלחמה, ומסר דוד נפשיה עליה. אע"פ שלא באו אלא על עסקי תבן וקש. שמע מינה דמחללין עליה נמי את השבת.

משמע מהתוספות, שכל פעולה שעושה האויב למטרת מלחמה – גם אם היא על עסקי תבן וקש – מצדיקה חילול שבת על מנת למנוע אותה. אם כן בוודאי בענייננו, כשאויבנו הצהירו שמטרתם להילחם בנו על ידי פיגועים ועל מנת להרבות בנפגעים ולזרוע פחד ובהלה בציבור, חלק מהלחימה היא למנוע את המשך מצב זה, על ידי פינוי מהיר של הנפגעים ממקום האירוע¹. וברצוננו לציין שבקיץ התשמ"ח, בעת שהשתוללה מתקפה של הצתות בארץ, הסכימו הרבנים הראשיים בתקופה הנ"ל, הרה"ג שפירא ואליהו, לקריאתנו בכינוס רבני הקיבוץ הדתי, שכל הארץ נחשבת ל"ספר", לעניין חזרה בשבת.

לענ"ד, אם תתקבל קביעה כללית זאת, יש מקום להתיר את כל מה שנדרש לפינוי החללים. כמוכן, מדובר רק על פעולות הקשורות ישירות לפינוי עצמו. כמו כן, יש להשתדל למעט בפעולות דאורייתא כמה שאפשר. לשם זה צריך לעשות נוהל מפורט ביחד עם אנשי 'חברא קדישא' או זק"א.

אך כאן באה הגבלה חדה וברורה, שגם הרב גורן הקפיד לציין: כל ההיתר הוא רק עד למקום הקרוב שבו ניתן להניחם בכבוד, ולא יותר. אחרת, יש בכך חילול שבת מיותר.

¹ הערת העורך (ע. א.): חשוב לציין שהבנה זו אינה מוסכמת אליבא דכולי עלמא. בשיחה בנושא זה עם הרב יהושע י' נויבירט, אמר שההיתר בעסקי תבן וקש בעיר הסמוכה לספר הוא רק מחשש שהיעדר תגובה יגרום לכך שהאויב יבוא בפעם אחרת באותה דרך לשם פגיעה בנפשות, ולא מפני שפגיעה מוראלית (או כלכלית) ביישוב ספר נחשבת כפיקוח נפש עקיף. אולם מדברי הגר"א שפירא והגר"מ אליהו המובאים להלן נראה שיש לכך דין של מלחמה לכל דבר, ויש להתייחס לכל סכנה להצלחה של האויב לפגוע ביכולת העמידה שלנו – על ידי פגיעה מוראלית או כלכלית – כחלק ממצוות המלחמה, הדוחה את השבת. ועיי במאמרו של הרב יהודה הרצל הנקין "שמירת שדות בשבת בעיר הסמוכה לספר" ("תחומין ג עמ' 30 ואילך, ובמיוחד בסי' ה).